

УДК 504.062.2

Ліпич Л. Г.,*доктор економічних наук, професор Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки,***Свистун В. М.,***аспірант кафедри економіки і підприємництва та інноваційної діяльності Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ТРАКТУВАННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ "РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯ"

У статті розглянуті підходи науковців щодо сутності ресурсозбереження, поданий критичний аналіз наявних трактувань та запропоновано власне визначення досліджуваної категорії.

Ключові слова: *ресурсозбереження, оптимальне використання ресурсів, ресурсомісткість, науково-технічний прогрес.*

В статье рассмотрены подходы ученых о сущности ресурсосбережения, представленный критический анализ существующих трактовок и предложено собственное определение исследуемой категории.

Ключевые слова: *ресурсосбережение, оптимальное использование ресурсов, ресурсоемкость, научно-технический прогресс.*

The article describes the approaches of scientists about the nature of resource saving, presented a critical analysis of existing interpretations and proposed his own definition of the studied categories.

Keywords: *resource saving, optimum utilization of resources, resource intensity, scientific-technical progress.*

Постановка проблеми. Нераціональні підходи вітчизняних підприємств до ресурсного користування на межі другого і третього тисячоліть призвели до того, що нині економіка країни має одні з найнижчих у світі показники ресурсної ефективності, тобто є однією з найбільш ресурсомістких [4, с. 11].

Проблема ресурсозбереження для всіх вітчизняних промислових підприємств потребує негайного розв'язання, оскільки швидко ростуть ціни на електроенергію, воду, газ, сировину і матеріали. Потрібно в короткі терміни знайти способи і можливість зниження питомих витрат енергетичних і матеріальних ресурсів на одиницю продукції, що випускається, в іншому випадку виробничі витрати неминуче призведуть до втрати доходів підприємством.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми ресурсозбереження досліджували С. А. Єрохін, Н. І. Коніщева, О. А. Кроллі, Ю. Лебединський, А. Х. Сальников, Ю. Склянкін, С. А. Скоков, О. Е. Оксанич, Л. А. Шевченко. Праці цих вчених присвячені різним аспектам ресурсозбереження. Незважаючи на обширність досліджень різних учених у галузі ресурсозбереження, у науковому світі до сьогодні не вироблений єдиний підхід до трактування терміна "ресурсозбереження".

Мета і завдання дослідження. Вивчення наявних напрацювань і теоретичне обґрунтування сутності, сфери походження та застосування ресурсозбереження.

Вклад основного матеріалу. Ресурсозбереження – поняття відносно нове. Раніше в економічній теорії та господарській практиці найчастіше вживали такі поняття, як "економія ресурсів", "режим економії", "ефективне використання ресурсів". Усі ці терміни акумулює тепер поняття "ресурсозбереження", яке, таким чином, має узагальнююче значення. Комплексний характер діяльності з ресурсозбереження та широта його результатів привели до появи різних трактувань цього поняття.

Основним у трактуванні поняття "ресурсозбереження" є термін "ресурс" (від франц. – "геззоингсе") – допоміжний засіб, грошові кошти, цінності, запаси, можливості, джерела коштів, доходів [3, с. 1013]. Досить часто цей термін ототожнюють з природними ресурсами, під якими розуміють тіла й сили природи, які на цьому етапі розвитку продуктивних сил суспільства можуть бути використані як предмети споживання або засоби виробництва, і суспільна корисність яких змінюється (прямо чи опосередковано) під впливом діяльності людини. До категорії ресурсів належать усі чинники, що забезпечують процес виробництва: природні, матеріальні, трудові, фінансові, організаційні та інформаційні.

Завдяки тому, що термін "ресурси" трактують по-різному, виділяють два основних підходи до трактування ресурсозбереження. Перший підхід заснований на понятті "ресурсозбереження" як тенденції дбайливого ставлення до природних ресурсів. У цьому сенсі ресурсозбереження припускає будь-яку діяльність, спрямовану на охорону природного середовища, в т. ч. і за допомогою масового застосування очисних споруд або рекультивативної техніки. Найчастіше єдиною функцією згаданих коштів є зменшення екологічної неспроможності використовуваних технологічних систем основного виробничого призначення. Такий підхід

в екологічній політиці – взагалі, і в ресурсозбереженні – зокрема, передбачає орієнтацію на консервування природних ресурсів. Це означає багато в чому відмову від їх використання або їх експлуатації на такому рівні, який забезпечує їх 100% відновлення протягом певного періоду часу [1].

Інший підхід заснований на тому, що ресурсозбереження передбачає [1]:

1) залучення до предмета ресурсозбереження всіх ресурсів (а не тільки природних), які забезпечують життєдіяльність людини;

2) трактування поняття “заощадження” не від поняття “збереження” (консервація), а від поняття “економія”. В англійській термінології для позначення терміна “економія” в контексті ресурсів використовується саме термін “берегти”, “зберегти” – “to save”. Таким чином, другий підхід до трактування поняття ресурсозбереження пов’язаний з економією ресурсів.

Визнаючи можливість та обґрунтованість використання першого підходу до трактування поняття ресурсозбереження на основі концепції охорони (заощадження) природних ресурсів (середовища), ми, однак, не можемо не визнати, що друга концепція на основі економії ресурсів більшою мірою відповідає потребам сучасного етапу розвитку виробничих сил. Це важливо з того погляду, що в самому природокористуванні та політиці охорони середовища акценти все більше зміщуються від політики тотального впровадження технологій, які захищають середовище до політики використання маловідходних технологій, а потім і до політики радикального зниження ресурсомісткості суспільного продукту [8].

Багато науковців у своїх твердженнях роблять нахил на економію і раціональне використання саме матеріальних ресурсів. Так, С. І. Дорогунцов зазначає, що ресурсозбереження – це прогресивний напрям використання природно-ресурсного потенціалу, що забезпечує економію природних ресурсів та зростання виробництва продукції при тій самій кількості використаної сировини, палива, основних і допоміжних матеріалів [5, с. 156].

Економія матеріальних ресурсів – це економічна категорія, яка характеризується зниженням питомої витрати матеріальних ресурсів на одиницю продукції в порівнянні з базисним або поточним періодом, але без зниження якості і технічного рівня продукції.

Раціональний (латинське слово “rationalis”) – розумний, доцільний, обґрунтований. Тому раціональне споживання матеріальних ресурсів є якісною характеристикою процесу розумного споживання матеріальних ресурсів. Раціоналізація – удосконалення, поліпшення, введення більш доцільною організації чого-небудь. Раціоналізація виробництва являє собою комплекс заходів, спрямований до більш доцільною організації виробничого процесу з метою досягнення найвищої продуктивності праці при найменших витратах виробничих ресурсів. Під раціональним споживанням звичайно розуміють процес усвідомленого, суспільно необхідного споживання матеріалів. Цей процес – явище безперервного характеру, пов’язане з розвитком людської думки і діяльності. Тому те, що ще вчора було раціональним, сьогодні може стати нераціональним у результаті наукових досягнень. Перш за все, необхідно провести чітку диференціацію між поняттями “раціональне споживання” та “економія”. Адже ці терміни позначають не одне і теж. Раціональне споживання – поняття, що характеризує процес, а економія матеріальних ресурсів – поняття, що характеризує той чи інший результат процесу раціоналізації матеріалоспоживання. Таким чином, економія матеріальних ресурсів є кількісним вираженням результату раціоналізації їх споживання.

Однак трактування поняття “ресурсозбереження”, яке висуває С. І. Дорогунцов, є неповним, оскільки економія матеріальних ресурсів – це лише складова частина ресурсозбереження, яка означає зменшення їх споживання в процесі виробництва шляхом зменшення їх витрат на одиницю продукції або збільшення корисного виходу продукції. Крім того, при розробці стратегій ресурсозбереження необхідно враховувати зв’язок між всіма видами ресурсів, оскільки економія одних ресурсів може супроводжуватися перевитратою інших [1].

Економити ресурси підприємства можна по-різному: можна їх менше витратити (для цього встановлюють норми), а можна впроваджувати нові технології. Саме з впровадженням сучасних технологій у процесі виробництва та з використанням пріоритетних напрямів НТП пов’язують сутність ресурсозбереження такі науковці, як Н. Ф. Реймерс, С. А. Скоков, О. Е. Оксанич та інші.

Н. Ф. Реймерс розглядає сутність ресурсозбереження через призму поняття ресурсозберігаючої технології, під якою розуміється технологія, в якій технологічний процес забезпечується при мінімальній витраті енергії, витратах на основні й допоміжні матеріали, зарплату робітникам основного виробництва при заданому якості і необхідній продуктивності праці [8].

Справді, неможливо не погодитись з твердженням, поданим вище. Адже науково-технічний прогрес відіграє важливе значення у вирішенні проблеми ресурсозбереження. Щоб переконатись у цьому, розкриємо його сутність. Науково-технічний прогрес – це безперервний процес відкриття нових знань і застосування їх у суспільному виробництві, що дозволяє по-новому з’єднувати і комбінувати наявні ресурси в інтересах збільшення випуску високоякісних кінцевих продуктів при найменших витратах.

У широкому сенсі на будь-якому рівні – від підприємства до національної економіки – під науково-технічним прогресом розуміють створення та впровадження нової техніки, технології, матеріалів, використання нових видів енергії, а також поява раніше невідомих методів організації та управління виробництвом. Впровадження нової техніки та технології – це досить складний і суперечливий процес. Прийнято вважати, що вдосконалення технічних засобів знижує трудовитрати, частку праці у вартості одиниці продукції. Проте в цей час технічний прогрес "дорожчає", оскільки вимагає створення і застосування все більш дорогих верстатів, ліній, роботів, засобів комп'ютерного управління; підвищених витрат на екологічний захист. Все це відображається на збільшенні частки витрат на амортизацію і обслуговування основних засобів у собівартості продукції. Проте конкурентоспроможність підприємства, його здатність утриматися на ринку товарів і послуг залежить, в першу чергу, від сприйнятливості виробників товарів до новинок техніки і технології, що дозволяє забезпечити випуск і реалізацію високоякісних товарів при найбільш ефективному використанні ресурсів.

У сучасній економічній літературі має місце підхід, відповідно до якого ресурсозбереження розглядається лише стосовно стадії процесу виробництва. Так, К. А. Багриновский, М. А. Бендиков, Є. Ю. Хрустальов характеризують ресурсозбереження як "узагальнену назву технологій, в яких технологічний процес забезпечується при мінімальній витраті енергії, сировини, матеріалів, живої праці, задіяних у виробничому процесі" [2]. Необхідно зазначити, що ресурсозбереження повинно мати місце не тільки в рамках власного виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг, але й на інших стадіях відтворювального процесу: в рамках розподілу, обміну та споживання.

На наш погляд, найбільш змістовними і обґрунтованими є трактування поняття "ресурсозбереження" С. А. Скокова та О. Е. Оксанич.

З точки зору С. А. Скокова, ресурсозбереження – це наукова, виробнича, організаційна, комерційна та інформаційна діяльність, спрямована на раціональне, комплексне використання та економне споживання всіх видів ресурсів, виходячи з наявного рівня розвитку техніки і технології при одночасному зниженні техногенного впливу на навколишнє середовище [8]. О. Е. Оксанич вважає, що "ресурсозбереження – це процес неперервного, послідовного і комплексного здійснення організаційних, економічних і технічних заходів, спрямованих на забезпечення економії і раціонального використання матеріально-сировинних ресурсів у всіх галузях промислового виробництва, яке ґрунтується на тенденціях зміни їх споживчої вартості, визначенні і розвитку найбільш пріоритетних напрямків науково-технічного прогресу" [7]. Сутність ресурсозбереження розглянута ними в таких аспектах, як діяльність, процеси та комплекси заходів.

Сформульовані вище визначення, на наш погляд, найбільш повно відображають сутність поняття та економічну природу ресурсозбереження, значно розширюють рамки останнього. Подані трактування терміна є певною мірою універсальними, що дозволяє використовувати їх у різних галузях і сферах людської діяльності.

На основі критичного аналізу наявних підходів пропонується власне визначення досліджуваної категорії: ресурсозбереження – це процес раціонального формування і оптимального використання ресурсів, необхідний для ефективного досягнення цілей функціонування і розвитку суб'єкта господарювання. На відміну від розглянутих вище визначень ресурсозбереження увага акцентується не лише на ефективному використанні обмежених економічних ресурсів, але й на їх раціональному формуванні. Справді, в більшості випадків, наприклад, промислове підприємство користується вже наявними в економіці матеріальними, трудовими та іншими ресурсами, лише намагаючись організувати і використовувати їх усередині виробничого процесу максимально ефективно. Однак в ідеалі ресурсозбереження повинно включати в себе і превентивний процес створення максимально вигідних для конкретного підприємства ресурсів.

Конкретне, як правило, велике промислове підприємство може раціонально вплинути на процес формування перспективних виробничих ресурсів, зокрема такими способами:

– за допомогою навчання талановитої молоді у профільних ВНЗ із зобов'язанням згодом відпрацювати хоча б мінімальний термін на цьому підприємстві (формування трудових ресурсів);

– за допомогою створення власних джерел енергії (використання потенційно більш дешевих альтернативних енергетичних ресурсів);

– створенням профільного НДІ, що займається як фундаментальними, так і прикладними дослідженнями (підвищення ймовірності ефективного використання у виробництві досягнень НТП у майбутньому);

– створенням, у тому числі з використанням інструментарію державно-приватного партнерства, промислового кластера (економія транспортних витрат та вартості поставляються сировини, матеріалів, комплектуючих).

Зрозуміло, що подібні заходи вимагають попередніх витрат, і деколи досить суттєвих, але вони за умови раціональної організації відповідних бізнес-процесів здатні забезпечити в майбутньому "надходження" на підприємство не тільки потенційно більш дешевих, але і більш якісних трудових, матеріальних, інформаційних та інших ресурсів.

Ресурсозбереження припускає оптимальне використання обмежених економічних ресурсів. Оптимальність передбачає не тільки раціональність використання конкретних приватних видів ресурсів, але й ефективність їх взаємодії у виробничому процесі, їх найкраще поєднання. Логічним же результатом оптимального використання ресурсів є, як випливає з запропонованого визначення, найбільш ефективне досягнення цілей підприємства (чи іншої економічної системи). Тим самим безпосередній характер ресурсозбереження залежить від конкретних цілей функціонування і розвитку організації.

Висновки. З урахуванням проаналізованих підходів до трактування терміна “ресурсозбереження” підсумуємо, що, на думку більшості дослідників, ресурсозбереження являє собою особливий вид діяльності (процес) щодо раціонального й економного використання ресурсів, який може розглядатися в різних аспектах. Підсумковим результатом ресурсозбереження є зниження ресурсомісткості виробництва і споживання одиниці кінцевого продукту.

Література:

1. Апаршина О. І. Методологічні підходи до трактування поняття “ресурсозбереження” / О. І. Апаршина // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності: збірник наукових праць : у 3-х т. / ПДТУ. – Маріуполь, 2011. – Т. 1. – С. 156–163.
2. Багриновский К. А. Современные методы управления технологическим развитием / Багриновский К. А., Бендиков М. А., Хрусталева Е. Ю. – М. : Росспэн, 2001. – С. 87.
3. Большой энциклопедический словарь / под ред. Прохорова А. М. – изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : научное издательство “Большая российская энциклопедия”, 1997. – 1454 с.
4. Буркинський Б. Екологічно чисте виробництво / Б. Буркинський // Вісн. НАН України. – 2006. – № 5. – С. 11–17.
5. Дорогунцов С. І. Розміщення продуктивних сил України : навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / С. І. Дорогунцов, Ю. І. Штюренко, Я. Б. Олійник та ін. – К. : КНЕУ, 2000. – 364 с.
6. ДСТУ 3051-95 (ГОСТ 30166-95) Ресурсозбереження. Основні положення. Чинний від 1997.01.01. – К.: Держстандарт України, 1996. – 15 с.
7. Оксанич О. Е. Економічний механізм ресурсозбереження в промисловості : дис. д-ра екон. наук: 08.00.05 / НАН України. – Львів, 1994. – 281 с.
8. Скоков С. А. Эколого-экономическое регулирование процессов ресурсосбережения : дис. канд. екон. наук: 08.08.01. – Суми: СумГУ, 2002. – 190 с.
9. Реймерс Н. Ф. Природопользование: Словарь-справочник. – М.: Мысль, 1990. – 637 с.